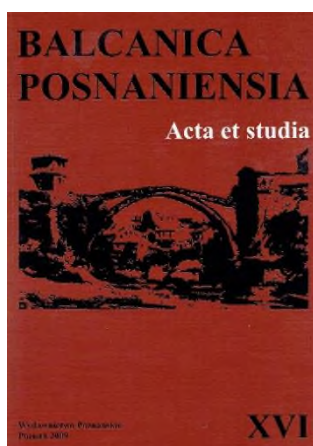

Mikołajczak Marcin, *Mehmed pasza Sokollu - problem przynależności etnicznej, państwowej i kulturowej*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia” 2009, t. 16, s. 59–70.

<https://doi.org/10.14746/bp.2009.16.5>

<https://pressto.amu.edu.pl/index.php/bp/article/view/52438>

Instytucją przechowującą materiały źródłowe jest Biblioteka Collegium Historicum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

<http://bch.amu.edu.pl>

Zadanie zostało zrealizowane w ramach konkursu „Społeczna odpowiedzialność nauki II – Wsparcie dla bibliotek naukowych”. Projekt zatytułowany „Digitalizacja archiwalnych wydań czasopism naukowych zgromadzonych przez Bibliotekę Coll. Historicum UAM”. Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa, przyznanych przez Ministra Nauki w ramach Programu Społeczna odpowiedzialność nauki II. Wsparcie dla bibliotek naukowych (umowa nr BIBL/SP/0092/2024/02 z dnia 05.12.2024). Całkowita wartość projektu: 247 236,00 zł. Kwota dofinansowania: 220 836,00 zł.

The institution storing the source materials is the Library of the Collegium Historicum of the Adam Mickiewicz University in Poznań.

<http://bch.amu.edu.pl>

The task was carried out within the framework of the competition “Social Responsibility of Science II – Support for Scientific Libraries”. The project entitled “Digitization of archival editions of scientific journals collected by the Library of the Coll. Historicum of Adam Mickiewicz University”. The project was co-financed from state budget funds granted by the Minister of Science within the framework of the Programme Social Responsibility of Science II. Support for Scientific Libraries (agreement no. BIBL/SP/0092/2024/02 of 05.12.2024). Total value of the project: PLN 247,236.00. Amount of co-financing: PLN 220,836.00.

UNIwersytet
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Społeczna
Odpowiedzialność
Nauki II

MEHMED PASZA SOKOLLU – PROBLEM PRZYNALEŻNOŚCI ETNICZNEJ, PAŃSTWOWEJ I KULTUROWEJ

MARCIN MIKOŁAJCZAK

ABSTRACT. Marcin Mikołajczak, *Mehmed pasza Sokollu – problem przynależności etnicznej, państwowej i kulturowej* (*Mehmed pasza Sokollu – ethnic, national and cultural fixture problems*).

Balcanica Posnaniensia. Acta et studia, XVI, Poznań 2009, Wydawnictwo Poznańskie, pp. 59-69, ISBN 978-83-7177-650-2, ISSN 0239-4278. Polish text with a summary in English.

Marcin Mikołajczak, Instytut Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza (Adam Mickiewicz University), ul. Św. Marcin 78, 61-809 Poznań, Polska-Poland.

Mehmed pasza Sokollu przyszedł na świat ok. 1505 roku w małej wiosce Sokolovici nieopodal miasteczka Rudo znajdującego się w kazie Višegrad. Pochodził z rodziny szlacheckiej należącej do Kościoła prawosławnego, gdzie też został ochrzczony pod imieniem Bajo (u historyka dubrownickiego Jakuba Lukarevića możemy odnaleźć zdrobnienie imienia Bajica¹). Rozpoczął swoją edukację w klasztorze Mileszewa, gdzie jego wuj lub też stryj (według innych źródeł) był mnichem. Pomiędzy szesnastym a osiemnastym rokiem życia został zmobilizowany w ramach *dewszirme*. Zgodnie z regułą zmuszony został do przyjęcia islamu i poddany silnej indoktrynacji w duchu nowej religii. Otrzymał wówczas nowe islamskie imię – Mehmed. Niewątpliwie uznano go za zdolnego, skoro nie przydzielono go do janczarów, lecz do służby pałacowej. Najpierw w Adrianopolu (Edirne), a następnie w Stambule otrzymał solidną lekcję zarządzania imperium. Na dworze sułtana Sulejmana I Prawodawcy Mehmed zaczął wspinać się szybko po drabinie urzędniczej, osiągając w końcu najwyższe godności w państwie. W 1546 roku został kapudanem paszą, czyli naczelnym dowódcą floty osmańskiej, w roku 1549 bejlerbejem najbardziej prestiżowej prowincji Rumelii, od 1555 roku zasiadał w *diwan-u hümayun* jako trzeci wazyr, a 27 lipca 1565 roku stał się drugą po sułtanie osobą w państwie, uzyskując stanowisko wielkiego wazyra. Zachował je podczas panowania trzech sułtanów: umierającego Sulejmana I, jego syna Selima II oraz w pierwszych latach

¹ D. Mandić, *Bosna i Hercegovina. Povijesno kritička istraživanja*, sv. III, *Etnička povijest Bosne i Hercegovine*, Toronto-Zürich-Roma-Chicago 1982, s. 408-409, cyt za: G. Luccari, *Copiso risteretto degliannali di Ragusa*, Venezia 1605.

panowania Murada III. Ożeniwszy się z córką Selima II, Esmahan Sultan został zięciem sułtana Selima i szwagrem sułtana Murada. Jego władza była niemal dyktatorska. Poniósł śmierć w wyniku zamachu, zaatakowany nagle, gdy wychodził z posiedzenia dywanu 12 października 1579 roku. Zamachowcem był jego rodak z Bośni, który działał z ramienia opozycji, a istnieją podejrzenia, że może także samego Murada III².

Niezwykła kariera chłopaka z bośniackiej wioski wzbudzała ogromne emocje. Przyznawali się do niego nie tylko Turcy i Bośniacy, ale także Serbowie, Chorwaci, a nawet Albańczycy. Kim więc był tak naprawdę najpotężniejszy spośród wielkich wezyrów osmańskich? Czy pozostał on do końca swych dni bośniackim Serbem o imieniu Bajo? Czy też identyfikował się z państwem osmańskim i był przede wszystkim urzędnikiem tureckim piastującym godnie i sprawiedliwie swój urząd? A może czuł się Bośniakiem, Chorwatem, Albańczykiem lub kimś zupełnie innym? Dlaczego tak wiele narodów uważa go za swojego bohatera i pragnie go zawłaszczyć tylko dla siebie na swych kartach historii? Spróbujemy odpowiedzieć na te pytania.

Pierwszą obszerniejszą nowożytną biografię Mehmeda Sokollu jeszcze w XIX wieku przedstawił historyk czeskiego pochodzenia, działający jednak głównie na Bałkanach, Konstanty Jireček. W pracy *Der Grossvezir Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen Makarij und Antonij*, napisał on, że Mehmed w rzeczywistości był tajnym patriotą serbskim³. Ten pogląd przejęli też później inni historycy czescy⁴.

Historiografia serbska postrzega Sokolovicia jako Serba głównie z powodu jego prawosławnego wyznania i działań na rzecz utworzenia patriarchatu w Peći. Można tutaj wymienić przykładowo kilka prac, w których uznano Mehmeda za syna serbskiej ziemi. Piszą o tym między innymi: Milenko Vukićević w swym dziele: *Знаменити Срби Муслимани*⁵, Đoko Slijepčević w: *Историја српске православне цркве. I књига: Од покрштавања Срба до краја XVIII века*⁶ oraz Dušan Bataković w swym opracowaniu *The Kosovo Chronicles*⁷. Slijepčević podkreśla głów-

² C. Imber, *The Ottoman Empire 1300-1650. The Structure of Power*, New York 2002, s. 61-63, 105-107, 167-168; R. Samardžić, *Mehmed Sokolović*, tłum. Bronisław Rys, t. 1-2, Łódź 1982, t. 1: s. 15-23, 90-125, s. 294-308, t. 2: s. 23-73, 134-154, 340-390; S.J. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, v. 1 *Empire of the Gazis. The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808*, Cambridge 1997, s. 110-111, 146, 177-182; G. Veinstein, *Sokollu Mehmed Pasha*, (w:) *The Encyclopaedia of Islam*, ed. C.E. Bosworth, E. van Donzel, W.P. Heinrichs and the late G. Lecomte, t. IX, Leiden 1997, s. 706-711.

³ K. Jireček, *Der Grossvezir Mehmed Sokolović und die serbischen Patriarchen Makarij und Antonij*, Archiv für Slavische Philologie, Bd. IX, 1886, s. 297.

⁴ Na przykład: J. Pelikán, L. Havlíková, T. Chrobak, J. Rychlík, M. Tejchman, O. Vojtěchovský, *Dějiny Srbska*, Lidové Noviny 2004, s. 132-133; J. Rychlík, M. Kouba, *Dějiny Makedonie*, Lidové Noviny 2003, s. 78. Autorzy ostatniego opracowania określają wezyra tureckiego jako Słowianina pochodzącego z Hercegowiny.

⁵ М. Вукићевић, *Знаменити Срби Муслимани*, Београд 1906, s. 3-6.

⁶ Ђ. Слијепчевић, *Историја српске православне цркве. I књига: Од покрштавања Срба до краја XVIII века*, Минхен 1962, s. 324-329.

⁷ D. Bataković, *The Kosovo Chronicles*, Belgrad 1992, s. 43. Główną tezę odnoszącą się do wielkiego wezyra jest to, iż autor stwierdza, że jest on Serbem.

nie ogromne zasługi wielkiego wezyra, odnosząc się do odnowienia peckiego patriarchatu. Przytacza także wielu historyków, w tym: V. Ćorovića, M. Vukićevića, N. Iorgę czy K. Jirečka na potwierdzenie swej tezy, że Mehmed był z pochodzenia Serbem i tak naprawdę nim pozostał, nawet gdy już piastował najwyższe urzędy w Stambule. Informacje i różnego rodzaju tezy odnoszące się do osoby Mehmeda znajdują się także w innych opracowaniach. Między innymi D. Kašić, *Српска црква под Турцима*, stwierdza, że Sokolović pochodził z Hercegowiny, uczył się w cerkwi Milieszewa i na chrzcie przyjął imię Bajica. Po brance i przejściu na islam nie zapomniał on jednak o swoich serbskich korzeniach, o czym miało świadczyć powołanie patriarchatu w Peći. Wielki wezyr miał się do niego przyczynić właśnie ze względu na swój sentyment, „głos krwi” oraz swoje dzieciństwo, które spędził w kręgu prawosławia. Vladimir Ćorović, w *Мехмед-паша Соколовић*, pisze, że polityka Sokolovicia pomagała serbskim elementom w Turcji. Uprawiana ona była nie tylko ze względów sentymentalnych, ale i ze względu na jego praktyczną mądrość, która uwidoczniła się w prowadzonej na Bałkanach osmańskiej polityce tego okresu. R. Samardžić, R.L. Veselinović, T. Popović, w *Историја Српског Народа*, twierdzą, że Mehmed Sokolović miał mówić o sobie, że jest „potomkiem despotów Serbii”. On i inni wezyrowie czy też urzędnicy sułtańscy pochodzenia słowiańskiego mieli uprawiać swego rodzaju nieświadomy mimetyzm, a może z pewnej odpowiedzialności ogłaszali się Chorwatami⁸.

Niewątpliwie Mehmed Sokollu przyczynił się do odnowienia patriarchatu w Peći w 1557 roku. Przy jego pomocy na patriarchę przyszłej serbskiej cerkwi wybrano Makarego, który według wielu źródeł, między innymi Stefana Gerlacha, był bratem Mehmeda⁹. Rodzina Sokoloviciów miała utrzymać ten urząd do 1586 roku; pochodziło z niej czterech patriarchów: Makary, Antoni, Gerasim i Sawatij. Mehmed Pasza wyjednał u sułtana *hatt-i şerif*, czyli prawne zezwolenie na odnowę wszystkich monasterów i cerkwi, które następnie przekazał Makaremu. Czym kierował się Sokolović, dając serbskiej społeczności tak wielki prezent? Należy przypuszczać, że była to wdzięczność, którą okazał za udział Serbów w wojnie na Węgrzech w 1551 roku i ich odważną walkę. Chciał także poprzez nadanie swobód religijnych bardziej związać Serbów ze swoją osobą, by popierali jego działania, które będzie podejmował w przyszłości. Na pewno pamiętał swoje dzieciństwo i lata spędzone w klasztorze w Milieszewej, dlatego też był skłonny do podtrzymywania tej tradycji mimo swego przejścia na islam. Serbowie jako najliczniejsza grupa obrządku greckiego otrzymali prawnie zatwierdzony Kościół, który w pewnym stopniu zastępował im państwo. To właśnie Cerkiew w przyszłości będzie oparciem dla świa-

⁸Д. Кашић, *Српска црква под Турцима*, (w:) *Српска православна црква 1219-1969. Споменница о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, s. 145; В. Ђоровић, *Мехмед-паша Соколовић*, *Народна енциклопедија СХС*, књ. IV, Загреб 1925-29, s. 265; Р. Самарџић, Р.Л. Веселиновић, Т. Поповић, *Историја Српског Народа*, књ. III, т. 1, *Срби под туђинском влашћу 1537-1699*, изд. 2, Београд 1994, s. 30.

⁹ D. Mandić, *Bosna i Hercegovina*, s. 409-410, cyt. za: Stephan Gerlach des älteren, *Tage-Buch der... an die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten und durch David Ungnad vollbrachten Gesandtschaft, 1573-1578*, Frankfurt 1674, s. 64, 317.

domości narodowej serbskiego społeczeństwa. Tymczasem wówczas prawosławna serbska organizacja kościelna była włączona do ogólnego systemu fiskalnego i miała przygotować Serbów do większej odpowiedzialności za sprawy polityczne. Odnowienie serbskiej Cerkwi prawosławnej było dla Serbów czymś naprawdę wyjątkowym, dlatego też nie dziwi fakt, iż uważają oni Sokolovicia za jednego ze swoich ziomków.

Także Wenecjanie w swych relacjach z dworu osmańskiego uważali, iż Mehmed jest Serbem. Zaświadcza o tym między innymi poseł wenecki Andrea Badoaro, pisząc: „Mehmed, pierwszy wezyr, ma za żonę córkę sułtana, z którą ma ok. pięcio-, sześćoletniego syna. On sam ma około siedemdziesiąt lat, a z narodowości jest Serbem (*di nazione serviano*)”¹⁰.

Najbardziej charakterystyczne dla historiografii serbskiej stanowisko w sprawie Mehmeda Sokollu zdaje się prezentować książka Milenko Vukićevića *Знаменити Срби Мислани*. Autor przedstawił osobę przyszłego wezyra jako Serba, który zarówno przed branką, jak i po niej dobitnie świadczył swoim działaniem na rzecz swego serbskiego pochodzenia. Już na samym wstępie autor ten zaznacza, że Mehmed „urodził się w Bośni, we wsi Ravanci, w gminie wsi Sokolovicia, pomiędzy Wielką i Małą Wardą, w okolicy miasteczka Ruda, gdzie, jak się mawia do dnia dzisiejszego, można odnaleźć ruiny domu, w którym urodził się”¹¹. Tak charakterystyczny i dokładny opis miejsca zamieszkania miałby świadczyć o tym, że korzenie Sokolovicia były serbskie, pomimo tego, że autor wymienia Bośnię jako miejsce narodzin. Pobyt i nauka Bajo w klasztorze w Milieszewej oraz religijność jego rodziny, ma świadczyć o związkach z serbską Cerkwią prawosławną. Znalazło to później potwierdzenie w jego przyczynieniu się do odnowy patriarchatu w Peći. Vukićević pisze, że Mehmed był bardzo dobrym politykiem, który był doskonale obeznany ze skomplikowaną strukturą Imperium Osmańskiego¹². Uważa on dalej, że postępowanie Sokolovicia w sprawie patriarchatu oraz budowy infrastruktury na terytorium Bałkanów ma ukazywać, że u serbskiego muzułmanina w XVI wieku nie zanikło poczucie przynależności etnicznej ani nawet religijnej¹³. Autor cytuje wspomnianego wyżej kupca weneckiego Badoaro, który w następujący sposób wyraża się o wielkim wezyrze: „ten z pochodzenia Serb jest bardzo pobożnym muzułmaninem, przyjacielem pokoju, a nie walki i wojny”¹⁴.

Przytoczone przez Vukićevića słowa mają świadczyć o serbskości Bajo-Mehmeda. Podobne stanowisko prezentuje biografia jednego z największych wezyrów osmańskich XVI wieku autorstwa Radowana Samardžicia. Ma ona charakter popularno-naukowy, dzięki czemu dociera do szerszego grona odbiorców. Samardžić pokazuje, że Mehmed, jak i jego krewni funkcjonowali zarówno w kręgu prawo-

¹⁰ E. Alberi, *Le relazioni degli ambasciatori veneti durante il secolo XVI*, Serie II, vol. I, Firenze 1839, s. 364.

¹¹ М. Вукићевић, *Знаменити*, s. 2-3.

¹² М. Вукићевић, *Знаменити*, s. 19-21.

¹³ М. Вукићевић, *Знаменити*, s. 23-24.

¹⁴ М. Вукићевић, *Знаменити*, s. 25-26; cyt. za: E. Alberi, *Relazioni*, s. 319-320.

sławia, jak i islamu, co umożliwiło im zajmowanie ważnych stanowisk w administracji osmańskiej. Islamizacja licznych członków jego rodziny nastąpiła jednak dopiero w czasie, gdy Sokollu pełnił urząd wielkiego wezyra, i mógł powoływać członków własnej rodziny na różne stanowiska. Według Samardžicia, wyjednávając u sułtana patriarchat dla Serbów, Mehmed: „[...] zaopiekował się Serbami, którzy pozostali w dawnej wierze, ponieważ nadal związany był ze swoimi stronami, rodziną i rodakami, a może nawet skrycie pielęgnował zachowany jeszcze patriotyzm serbski [...]”¹⁵.

W okresie swej działalności państwowej dowodził, że jest dobrym muzułmaninem, odbywając pielgrzymki do miejsc świętych, czy też fundując wiele meczetów i medres. Jednak daleko mu było do muzułmanów wyznających i praktykujących „wyłącznie islam oparty na formalnym mistycyzmie i kazuistyce”¹⁶. Jak bliska mu była serbska tradycja historyczna, świadczy fakt jego powoływania się na związki rodowe z despotami serbskimi. Świadczą o tym przytoczone przez Samardžicia słowa Jacopo Ragazzoniego, który następująco scharakteryzował wielkiego wezyra: „[...] Ten rządca cesarstwa urodził się w Bośni, liczy pięćdziesiąt sześć lat, wygląda przystojnie i jak to kiedyś powiedział, pochodzi z rodu despotów Serbii, chociaż niektórzy mają na ten temat inne zdanie [...]”¹⁷.

Podawanie się za potomka despotów Serbii jest bardzo często przypisywane Mehmedowi i ma stanowić „koronny dowód” na jego serbskie pochodzenie. Traktowanie tego jako bezsprzeczny dowód może prowadzić do błędnych wniosków, bowiem Mehmed, jak świadczą liczne źródła, o czym niżej, miał powtarzać również, że jest Chorwatem. Niewątpliwie więc jego wypowiedzi na temat pochodzenia podczas bardziej lub mniej oficjalnych rozmów i spotkań miały charakter polityczny. Tym bardziej, że jak wskazują liczne źródła i wypowiedzi różnych osób, Mehmed był wspaniałym politykiem. Antun Vrančić pisał o nim: „Ja Mehmeda Paszę ceniłem i jeszcze cenię, jak żadnego tureckiego paszę, od najdawniejszych czasów [...] ani teraz nie przestaję chwalić i wynosić jego wielkości, trzeźwości jego umysłu i sądu, jego zręczności i umiejętności, z jakimi rządzi tyloma królestwami, podlegającymi Imperium tureckiemu [...]”¹⁸.

Według relacji posła francuskiego w Stambule, Franciszka de Noailla, dubrowniczanie mieli zawdzięczać swoje dobre stosunki z Portą wielkiemu wezyrowi, który był ich przyjacielem, z powodu swego serbskiego pochodzenia. Znajduje to potwierdzenie w liście rządu dubrownickiego z 5 listopada 1579 roku, skierowanym do ambasadorów republiki. Depesza zawierała następujące zdanie: „Z wielkim bólem przyjęliśmy wiadomość o śmierci Mehmeda Paszy, ponieważ straciliśmy serdecznego przyjaciela i opiekuna”¹⁹. Niektórzy badacze związki Mehmeda Sokollu z Republiką Dubrownika interpretują na korzyść jego chorwackiego pochodzenia.

¹⁵ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 1, s. 133.

¹⁶ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 1, s. 138.

¹⁷ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 2, s. 31.

¹⁸ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 2, s. 56.

¹⁹ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 2, s. 307.

Chorwaci i Bośniacy uważają bowiem tego najwybitniejszego wezyra tureckiego za swojego ziomka. W dziełach czy to Safvet Bega Bašagicia, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj carvini*²⁰, Dominika Mandicia, *Hrvati i Serbi. Dva stara različita naroda*²¹ czy *Bosna i Hercegowina. Povijesno kritička istraživanja*²² oraz u Borisa Nilevicia w *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове нећке патријаршије 1557 године*²³, Sokollu uważany jest za przedstawiciela tychże nacji. Istotną rolę w argumentacji odgrywają słowa Marina Držicia: „Ten Mehmed Pasza jest człowiekiem naszego języka i naszego narodu, który w Dubrowniku zna nie tylko Petra i Pavla, ale wszystkich Dubrowniczan razem, a ponieważ płynie w nim nasza bośniacka krew [...], nie przepuścimy okazji do tego, aby z nim rozmawiać i przyjąć go jak przyjaciela [...]”²⁴.

Dalej czytamy już nie tylko o samym Sokoloviciu, ale też o innych urzędnikach pochodzących z tych terytoriów:

Wyrażało się to nie tylko tym, że ich celowo i na przekór innym witali na tureckim dworze w języku słowiańskim, nie tylko tym, że im pomagali, gdy o to ktoś poprosił. Oni rzeczywiście czuli się rodakami i otwarcie okazywali swą dumę z tego, że wywodzą się z narodu, który posiada własne państwo, a chwając się tym przedstawiali Dubrowniczan pozostałym sułtańskim możnowładcom innych narodowości²⁵.

Z powyższych cytatów wynika, iż Mehmed zasłużył się dla Dubrownika. Kupcy dubrowniccy, którzy pośredniczyli w handlu z krajami Europy Zachodniej, otrzymali dzięki niemu liczne przywileje. Oczywiście wielki wezyr pobierał za nie od Republiki Dubrownickiej spore opłaty, uważano to jednak za rzecz normalną, ogólnie wspominano go tam dobrze, a nawet uważano za rodaka.

Za chorwackim pochodzeniem Sokolovicia opowiada się Dominik Mandić, opierając się na stwierdzeniu kilku urzędników sułtańskich. Koronnym argumentem na poparcie tej tezy wydaje się jednak opis Lukarevicia, który był w Stambule w latach 1570 do 1571 roku i pisał, że wielki wezyr pochodzi z Dalmacji, jego rodzice byli katolikami, a na chrzcie dali mu na imię Bajica²⁶. Na korzyść jego chorwackiej tożsamości narodowej może świadczyć historia związana z sułtanem Sulejmanem I Prawodawcą, przytoczona przez H. Lamba. Jeszcze w latach młodości Meh-

²⁰ S. Bašagić, *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u Turskoj Carvini*, Zagreb 1931, s. 48. Autor twierdzi, że przyszły wielki wezyr był z pochodzenia Bośniakiem, o czym ma świadczyć jego miejsce urodzenia.

²¹ D. Mandić, *Hrvati i Srbi. Dva različita naroda*, Chicago-Roma-Zürich-Toronto 1980, s. 145-147.

²² D. Mandić, *Bosna i Hercegowina*, s. 408-410.

²³ Б. Нилевич, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове нећке патријаршије 1557 године*, Сарајево 1990, s. 140-141. Ten historyk bośniacki przedstawia Mehmeda Sokolovića jako prawosławnego Bośniaka, dlatego przyczynił się on do odnowy patriarchatu w Peći.

²⁴ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 1, s. 145.

²⁵ R. Samardžić, *Mehmed*, t. 1, s. 146.

²⁶ D. Mandić, *Bosna i Hercegowina*, s. 409.

meda sułtan Sulejman miał zapytać go, skąd pochodzi? Ten miał na to pytanie odpowiedzieć, że z Chorwacji²⁷.

Nie wszyscy jednak historycy chorwaccy uważają Sokolovicia za Chorwata. Dragutin Pavličević nie potwierdza jego katolickich korzeni, mówiąc, że: „Mehmed Sokolović, niegdyś chłopiec wyznania prawosławnego, porwany przez Turków, później najślawniejszy wśród poturczonych wezyrów”²⁸. Z kolei Vjekoslav Klaić mówi o chrześcijańskich korzeniach Bajo, nie wspominając, czy był on wyznania prawosławnego czy katolickiego²⁹.

Zupełnie odmienne zdanie na temat pochodzenia wielkiego wezyra Mehmeda paszy Sokollu przedstawia współczesna historiografia bośniacka. Odcisnęły na niej swe piętno współczesne konflikty narodowościowe. Mustafa Imamović na przykład wystąpił z totalną krytyką serbskiej literatury historycznej, która niesłusznie, jego zdaniem, przedstawia tego wielkiego Bośniaka jako Serba bośniackiego, prezentując nacjonalistyczno-romantyczny kierunek w historiografii. Stwierdza on, że Mehmed od początku do końca był wierny swojej nowej wierze, czyli był bardzo pobożnym i wiernym muzułmaninem, a twierdzenie nacjonalistyczno-romantycznych historyków, jakoby odnowa Patriarchatu peckiego była zasługą wielkiego wezyra i jakoby był on oddany całym sercem tej sprawie, jest pomyłką³⁰.

Historiografia turecka, poczynając od kronikarzy Ibrahima Peçevî³¹ oraz Solakzâde³², aż po współczesnych autorów biografii Mehmeda Sokollu Ahmeda Refika³³ i Abdurrahmana Şerefa³⁴, uznaje go za Turka. Pochodzenie wielkiego wezyra z *dewszirme* i jego korzenie rodowe nie mają dla historyków tureckich większego znaczenia. Dla nich najważniejsze jest to, co uczynił dla państwa osmańskiego. Podkreśla się tu jego zdolności dyplomatyczne, wykorzystywane zarówno w wewnętrznych sprawach imperium, jak i polityce międzynarodowej, zarządzanie imperium podczas coraz mniejszej już aktywności politycznej wiekowego Sulejmana I Prawodawcy i jego mało energicznych następców: Selima II i Murada III. Nie bez znaczenia był fakt, że potrafił on w miarę gładko przeprowadzić zmiany na tronie sułtańskim i to dwukrotnie: po śmierci Sulejmana oraz po śmierci Selima II. Dlatego też udało mu się zachować nieprzerwanie swój urząd, mimo zmian na tronie. Potrafił też dobierać sobie do współrządzenia państwem odpowiednich ludzi. Mimo że w swych działaniach ponosił też porażki, jak w 1565 roku, gdy wojsko i flota turecka nie zdołały opanować Malty, czy zniszczenie floty osmańskiej pod Lepanto w 1571

²⁷ H. Lamb, *Suleiman the Magnificent*, New York 1957, s. 57.

²⁸ D. Pavličević, *Historia Chorwacji*, tłum. Ł. Danielewska, Poznań 2004, s. 151.

²⁹ V. Klaić, *Povjest Hrvata. Od najstarijih vremena do svršetka XIX. Stoljeća*, sv. III, dio 1, Zagreb 1911, s. 256.

³⁰ M. Imamović, *Historija Bosnjaka*, Sarajevo 1997, s. 158-163.

³¹ Ibrahim Peçevî Efendi, *Peçevî Tarihi*, c. II, Ankara 1992, s. 24-48.

³² Mehmed Solakzâde, *Tarih-i Solakzâde*, c. I, Istanbul 1989, s. 572.

³³ A. Refik, *Sokollu*, Istanbul 2001, s. 33-45.

³⁴ Abdurrahman Şeref, *Sokollu Mehmed Paşa'nın Emil-i Ahvali ve klesi Hakkında Bazı Malumat*, „Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası”, nr 29, Istanbul 1332/1914, s. 257-265.

roku, to jednak potrafił zawierać korzystne dla państwa rozejmy, odzyskiwać utracone terytoria, a także rozszerzyć posiadłości imperium³⁵.

Osoba Mehmeda Sokolovicia była szeroko znana w ówczesnej Europie, zrozumiałe więc, że budzi ona zainteresowanie wielu historyków europejskich, zajmujących się dziejami Imperium Osmańskiego bądź Półwyspu Bałkańskiego w tamtym okresie. Trudno wymieniać tu całą literaturę, w której w większym lub mniejszym zakresie wspomniana jest działalność najwybitniejszego wielkiego wezyra państwa osmańskiego, dlatego też ograniczę się tu tylko do kilku przykładów. W jednym z najstarszych opracowań historii Imperium Osmańskiego Josepha von Hammer-Purgstalla, Sokolović przedstawiony jest jako „Mohammed z Bośni” urodzony na zamku Sokol³⁶. O serbskim pochodzeniu wielkiego wezyra mówi także Ladislav Hadrovics w swojej książce o Serbach i Kościele prawosławnym pod panowaniem tureckim³⁷. Inny historyk Robert Mantran w swojej *Historii Imperium Osmańskiego* także zajmuje się osobą wielkiego wezyra, którego przedstawia jako Serba urodzonego w Bośni³⁸. Z kolei u Michaela Weithmanna Sokolović także jest Serbem dbającym o infrastrukturę na Bałkanach i mimo że przyjął islam, zadbał o swoje prawosławne korzenie, wspierając i wyjednując u sułtana odrębność Serbskiej Cerkwi Prawosławnej³⁹.

W polskiej historiografii postać Mehmeda Sokollu występuje najczęściej w przypadku relacji polsko-tureckich, bądź też w monografiach poświęconych historiom danych państw, czy też w biografiach poszczególnych osób związanych pośrednio z osobą wielkiego wezyra. W *Koranie* przełożonym przez Jana Murzę Buczackiego, a zawierającym dodatek, który dotyczy stosunków Polski z Turcją i Tatarami, nakreślony przez Juliana Bartoszewicza, odnajdujemy również postać Sokolovicia. Czytamy tam:

Chrześcijańskie narodowości pochłonięte przez barbarzyństwo już tak były upadły, że weszły w skład cesarstwa i przyczyniły się do jego świetności. Serbja żywiła jeszcze jakieś nadzieje niepodległości, ale Bosnja cała z rodziną książęcą nawet przeszła do Islamu; mówią po sławiańsku, ale Brankowicze, Lubowicze, Sokołowicze walczą już przeciw „chrześcijańskiemu bałwochwalstwu”. [...] I ów wezyr Mahomet, który pod trzema panowaniami, bo i po Selimie został się u rządów, pochodził ze słowiańskiego rodu Sokołowiczów i podniósł niezmiernie blask Turcji⁴⁰.

³⁵ A. Refik, *Sokollu*, s. 57, 80, 150-160.

³⁶ J. von Hammer-Purgstall, *Historie de l'Empire Ottoman*, t. VI, *Depuis de premier traité de l'altriche avec la Porte Ottomane jusqu'à la morte de Sélim II. 1547-1574*, tłum. J.J. Hellert, Paris 1836, s. 4.

³⁷ L. Hadrovics, *Le peuple Serbe et son Église sous la domination Turque*, Paris 1947, s. 48-49. Autor pisze, że Mehmed urodził się w 1508 roku w bośniackiej miejscowości Ravanici. Charakteryzuje jego karierę na dworze sułtańskim i przechodzi do odnowienia Patriarchatu w Peći jako głównej zasługi wielkiego wezyra dla społeczności serbskiej.

³⁸ P. Мантран, *Историја Османског Царства*, Београд 2002, s. 207, 264, 359. Autor przytacza te aspekty z życia Mehmeda, które odnosiły się do kwestii odnowy Patriarchatu Serbskiego oraz budowl wznoszonych na terenach Bałkanów dzięki wielkiemu wezyrowi.

³⁹ M.W. Weithmann, *Balkan 2000 let mezi východem a západem*, Vyšehrad-Praha 1996, s. 121-122.

⁴⁰ *Koran*, z arabskiego przekład polski Jana Murzy Tarak Buczackiego, Tatar z Podlasia, t. I, Warszawa 1858, s. 267-268 [reprint].

Mehmed został tu określony jako Słowianin podobnie jak w *Historii Powszechnej* Zbigniewa Wójcika, gdzie podkreślone zostały jego zasługi dla peckiego patriarchatu:

Ważnym wydarzeniem w życiu Serbii było założenie w 1557 r. – za poparciem wielkiego wezyra tureckiego, z pochodzenia Słowianina, Mehmeda Sokoli – patriarchatu w Peczu [...] ⁴¹.

U innych polskich historyków możemy przeczytać, że Mehmed był z pochodzenia Serbem, bądź też bośniackim Serbem. W *Historii Jugosławii* W. Felczaka i T. Wasilewskiego czytamy, że ogromny wpływ w radzie sułtana posiadali poturczeńcy z Serbii lub Bośni, spośród których najwspanialszą karierę zrobił Mehmed pasza Sokollu, „Serb z Višegradu nad Driną” ⁴². Również w pracach popularnonaukowych między innymi Małgorzaty Duczmał i Leszka Podhorodeckiego Mehmed został ukazany jako Serb. Duczmał charakteryzuje wielkiego wezyra jako jednego z najwybitniejszych przedstawicieli ówczesnej administracji osmańskiej, który posiadał prawie nieograniczoną władzę w całym imperium. Autorka pisze, że: „Prawdziwe imię i nazwisko tego Serba brzmiało Bajo Sokolović. Wywodził się z drobnej szlachty, wychował od młodych lat w szkole janczarów, był jednym z najwybitniejszych dowódców i polityków osmańskich” ⁴³. Podobne sformułowanie na temat jego pochodzenia znajdujemy u Podhorodeckiego: „Formalnie drugą, a faktycznie pierwszą osobą w państwie był Serb z pochodzenia, Mehmed pasza Sokolović (1505-1579), powołany na urząd wielkiego wezyra przez Sulejmana Wspomniałego w 1565 r.” ⁴⁴. W artykule Dariusza Kołodziejczyka określony jest jako bośniacki Serb ⁴⁵.

Z kolei u A. Dziubińskiego, S. Cynarskiego i J. Reychmana wielki wezyr miał być Bośniakiem z pochodzenia. Andrzej Dziubiński, charakteryzując stosunki polsko-tureckie w XVI wieku, nie mógł pominąć osoby wielkiego wezyra, który także wywarł wpływ na relacje z Polską. Odnosząc się do jego pochodzenia, autor pisze:

Sokollu (Sokolović) Mehmed Pasza, Bośniak rodem z Trebinje, położonego 30 km od Dubrownika, liczący sobie wówczas około 63 lat, żonaty z Esmahan Gevher, córką sułtana Selima II, był człowiekiem twardym, trzymającym mocną ręką sprawy państwowe w odróżnieniu od gnuśnego sułtana [...] ⁴⁶.

⁴¹ Z. Wójcik, *Historia powszechna XVI-XVII wieku*, wyd. 5, Warszawa 1995, s. 261.

⁴² W. Felczak, T. Wasilewski, *Historia Jugosławii*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1985, s. 197.

⁴³ M. Duczmał, *Izabela Jagiellonka. Królowa Węgier*, Warszawa 2000, s. 98-99, 329.

⁴⁴ L. Podhorodecki, *Lepanto 1571*, Warszawa 1993, s. 38.

⁴⁵ D. Kołodziejczyk, *Islam a chrześcijaństwo: obcowanie wyznań w bałkańskich prowincjach Porcy Otomańskiej w XVI-XVII wieku*, (w:) *Stosunki międzywyznaniowe w Europie Środkowej i Wschodniej w XIV-XVII w.*, pod red. M. Dygo, S. Gawłasa, H. Grala, Warszawa 2002, s. 98-99; Ibidem, *Kryzys Turcji w XVII wieku – prawda czy fikcja*, „Mówią wieki”, nr 11/2002, s. 18-24.

⁴⁶ A. Dziubiński, *Stosunki dyplomatyczne polsko-tureckie w latach 1500-1572 w kontekście międzynarodowym*, Wrocław 2005, s. 249-250.

Jan Reychman w swojej *Historii Turcji* opisuje, iż: „Sulejman [...] zorganizował pod wodzą wielkiego wezyra Mehmeda Paszy Sokollu (Bośniak Sokolović) [...] nową wyprawę przeciw wojskom habsburskim na Węgrzech”⁴⁷. Podobnie rzecz ujmuje Stanisław Cynarski, który wspomina jego działalność przy budowaniu infrastruktury i między innymi ufundowanie przez Mehmeda mostu na Drinie „w rodzinnej Bośni”⁴⁸.

Ciekawie o pochodzeniu Sokolovicia pisze natomiast Kazimierz Dopierała, uznając, że pochodził on z Albanii:

Zabrakło bowiem orędownika pokoju pomiędzy Turcją a Polską – Sokollu Mehmeda paszy. Został zamordowany w październiku 1579 r. Urząd wielkiego wezyra objął Ahmed pasza, który podzielił w maju 1580 r. los swego wielkiego poprzednika i krajana (obaj pochodzili z Albanii)⁴⁹.

Z wybranych powyżej poglądów na temat pochodzenia i drogi życiowej Mehmeda Sokollu możemy wnioskować, że polska historiografia, podobnie jak i wyżej przedstawione, nie są zgodne co do jego pochodzenia. Przyjęte jest natomiast to, że był wielkim strategiem, który kierował ówczesną polityką zewnętrzną i wewnętrzną państwa osmańskiego.

Wydaje się, że poprzez osobę Mehmeda Sokollu możemy przyjrzeć się funkcjonowaniu ówczesnego państwa osmańskiego i zauważyć wszystkie jego wady i zalety. Jednak Mehmed wymyka się typowym ocenom, nie można go bowiem zakwalifikować do jednego określonego schematu. Co prawda urodził się na Bałkanach i uczył się w tamtejszych cerkwiach, ale w chwili przejścia na islam stał się głęboko wierzącym muzułmaninem. Co udowadniał, pielgrzymując do miejsc świętych dla religii proroka Mahometa. Nie popierał mistycyzmu, a herezje w łonie islamu tępił. Można by powiedzieć, że w sercu zachował wiarę grecką, odnawiając patriarchat w Peći, a w umyśle praktykował islam, budując i fundując: meczety, medresy, karawanseraje przy współudziale najslawniejszego i najdoskonalszego osmańskiego architekta ówczesnej epoki – Sinana. Dbał o państwo, o jego rozwój, chyba był jednym z nielicznych, który zauważył zmiany zachodzące w Europie Zachodniej i starał się w miarę możliwości modernizować imperium. I choć dyskusja na temat tego, czy był Chorwatem, Bośniakiem, Serbem czy może Turkiem, jak chcą tego niektórzy, czy też był katolikiem, prawosławnym czy muzułmaninem, czy dbał tylko i wyłącznie o własną rodzinę, czy też o Bałkany, a może o całe Imperium Osmańskie, to jednak należy podkreślić za wieloma spośród jemu współczesnych kronikarzy, kupców, dyplomatów i urzędników, że był mądrym i spokojnym zarządcą państwa Osmanów. Może warto podkreślić za Thomasem Goltzem, że odkrywanie takich wielkich osobowości jak Sokollu, przez normalnych ludzi czy przedsiębiorców, którzy działali w skomplikowanych etnicznie, religijnie i kul-

⁴⁷ J. Reychman, *Historia Turcji*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1973, s. 75.

⁴⁸ S. Cynarski, *Zygmunt August*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź 1988, s. 160.

⁴⁹ K. Dopierała, *Stosunki dyplomatyczne Polski z Turcją za Stefana Batorego*, Warszawa 1986, s. 103-104.

turowo warunkach, może być dzisiaj zastrzykiem, jakiego potrzebuje była Jugosławia, Bałkany i inne części świata na początku XXI wieku⁵⁰.

Wydaje się, że Sokollu Mehmed pasza był w swojej epoce człowiekiem ponad granicami etnicznymi, państwowymi i kulturalnymi.

MEHMED PASZA SOKOLLU – ETHNIC, NATIONAL AND CULTURAL FIXTURE PROBLEMS

Summary

Mehmed pasza Sokollu, was born around 1505 in small village Sokolovići nearby little town Rudo. Between sixteen and eighteen years old he was mobilized within the framework devşirme. According to rule, he was force to accept Islam and later he was surrendered strong indoctrination inwardly new religion. Mehmed achived the highest departments and titles in Ottoman Empire, then he was killed in 1579 by Bosnian assassin. Unusual career young men from Bosnan village was arousing huge emotion. Not only did Turkies and Bosnians own up to him but also Serbians, Croatians and Albanians. So who was in actual fact the most tremendeus from among all ottoman vizier? Did he stay till the end of his Bosnian life Serbian who named Bajo? Did he identify with ottoman nation and he was first of all Turkies clerk, who held becomingly and righteously his department? Mayby he felt like Bosnian, Croatian, Albanian or completely different nationality? Why so many nationalities thought that he is a hero and they want to appropriate him only for them history chapter? We tried respond to this questions.

⁵⁰ T. Goltz, *An Anti-Ethnic Diatribe*, „The Washington Quarterly”, Autman 1999, s. 113-125. Autor w tymże artykule pisze także o tym, że Mehmed pasza przyczynił się do rozbudowy regionu, z którego pochodzi, poprzez inwestycje w infrastrukturę oraz poprzez jego interwencję u sułtana w celu utworzenia Serbskiej Cerkwi Prawosławnej.